

T. XXV (2022) Z. 1 (65)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2022.140486

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Gazeta Polska w Brazylii
in the first months after
resumption of publication
(July – December 1893)

**„Gazeta Polska
w Brazylii” w pierwszych
miesiącach po wznowieniu
działalności (lipiec –
grudzień 1893 roku)**

Wydział Logistyki i Transportu
Międzynarodowa Wyższa Szkoła Logistyki
i Transportu we Wrocławiu
ul. Sołtysowicka 19B
PL 51-168 Wrocław
e-mail: t.landmann@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9753-9373>

**Tomasz
LANDMANN**

KEY WORDS:
Polish press abroad in the 19th century, Polish-language
press in Brazil, Polish expatriate community in Brazil

SŁOWA KLUCZOWE:
Brazylia, emigracja, „Gazeta Polska w Brazylii”,
Polonia brazylijska

ABSTRACT
The article analyzes some selected themes that may
have been of interest to the Polish expatriates in Brazil,
judging by the content of the *Gazeta Polska w Brazylii*
[*The Polish Newspaper in Brazil*] after it resumed
publication in July 1893 until the end of the year.
The analysis reveals that the range of topics which
the editors thought attractive to their readers was fairly
broad. It included, apart from Brazilian and Polish
affairs, information about developments in Germany,
Russia, Austro-Hungary, France and Italy.

ABSTRAKT
W artykule zaprezentowano wybrane obszary zainte-
resowania Polonii brazylijskiej w związku z artykułami
zamieszczonymi w „Gazecie Polskiej w Brazylii” po
wznowieniu działalności pisma od lipca do grudnia
1893 roku. Badania ukazały zróżnicowane dziedziny
zainteresowania Polonii, mając na uwadze zwłaszcza
wewnętrzne sprawy brazylijski i polonijne, zaintereso-
wanie problematyką niemiecką, rosyjską, austro-wę-
gierską, francuską i włoską.

Streszczenie

Celem rozważań podjętych w artykule jest przedstawienie zarysu oraz zbadanie problematyki ukazanej w artykułach prasowych „Gazety Polskiej w Brazylii” od lipca do grudnia 1893 roku pod kątem rozpoznania wewnętrznych spraw polonijnych i brazylijskich oraz zewnętrznych wydarzeń istotnych dla podtrzymania łączności Polonii brazylijskiej z rodakami na ziemiach polskich pod zaborami.

W artykule poddano analizie 23 numery „Gazety Polskiej w Brazylii”, jakie wyszły od 9 lipca do 16 grudnia 1893 r., uwzględniając przydatność zawartych tam informacji pod kątem przyjętego celu pracy. W zakresie pomocniczym skorzystano z dostępnego piśmiennictwa naukowego wokół problematyki polonijnej w Brazylii z końca XIX wieku, jednego zbioru wspomnień i jednego źródła internetowego.

W artykule przedstawiono początki rozwoju „Gazety Polskiej”, która z czasem stała się wiodącym pismem Polonii brazylijskiej. Dowiedziono, że w publikowanych przekazach dominowała polaryzacja zainteresowania z jednej strony sprawami wewnętrznymi, istotnymi dla życia osadników polskich w stanie Parana, z drugiej natomiast sprawami zewnętrznymi, istotnymi dla podtrzymania łączności Polonii z rodakami mieszkającymi na obszarze trzech zaborów.

Wstęp. Misja i cele programowe „Gazety Polskiej w Brazylii”

Przedmiotem rozważań podjętych w artykule są obszary zainteresowania Polonii brazylijskiej w artykułach „Gazety Polskiej w Brazylii” po wznowieniu i rozwoju działalności wydawniczej od lipca do grudnia 1893 roku, z uwzględnieniem wybranych zagadnień istotnych dla Polonii brazylijskiej i jej łączności z rodakami na ziemiach rozbiorowych.

Celem przyjętym w artykule jest przedstawienie zarysu i zbadanie problematyki ukazanej w artykułach prasowych „Gazety Polskiej w Brazylii” pod kątem rozpoznania wewnętrznych spraw polonijnych i brazylijskich oraz zewnętrznych wydarzeń istotnych dla podtrzymania łączności Polonii brazylijskiej z rodakami na ziemiach polskich pod zaborami.

W pierwszej fazie nasilonej emigracji z ziem polskich do Brazylii, tj. w latach 1890–1892 za ocen wyemigrowało ponad 60 tys. Polaków. Akcja emigracyjna rozciągnęła się do 1914 roku i była kontynuowana, choć z mniejszą intensywnością, również w dwudziestoleciu międzywojennym¹. Objęła łącznie od 102 do 115 tysięcy emigrantów z ziem polskich², przy czym około 95 proc. emigrantów stanowiła ludność wiejska³, z dominującym celem wyjazdów jako zarobkowym⁴. Zachętą do wyjazdów miało być subsydiowanie akcji osadniczej w szczególności w południowej części kraju przez rząd brazylijski, polegające na nadawaniu ziemi nowo przybyłym osadnikom⁵. Autor nie zamierza dokładnie omawiać genezy i przebiegu akcji emi-

¹ J. Mazurek, T.J. Wenczenowicz, M. de Oliveira, *Polacy pod Krzyżem Południa*, Warszawa 2009, s. 25.

² M. Kula, *Polonia brazylijska*, Warszawa 1981, s. 20.

³ J. Mazurek, T.J. Wenczenowicz, M. de Oliveira, *Polacy...*, s. 26.

⁴ K. Groniowski, *Polska emigracja zarobkowa w Brazylii 1871–1914*, Warszawa 1972, s. 10 i nast.

⁵ J. Brzozowski, *Przebieg procesu asymilacyjnego Polonii brazylijskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2008, nr 791, s. 101.

gracyjnej, mając na uwadze, że problematyka ta została szczegółowo przedstawiona w istniejącym piśmiennictwie⁶. Obecność tak licznego żywiołu polonijnego wytworzyła potrzebę organizacji załączków życia kulturalno-społecznego, w którego ramach należy sytuować wydawanie około 60 czasopism polskich wychodzących w Brazylii na przełomie XIX i XX stulecia⁷. Czasopisma, z naczelną rolą „Gazety Polskiej w Brazylii”, pozwoliły wówczas na wytworzenie i wzmocnienie związków między Polonią brazylijską a ludnością na ziemiach polskich w schyłkowym okresie zaborów⁸. Można je traktować również jako źródło cennych informacji dla historyka interesującego się warunkami życia oraz ówczesnymi przedmiotami zainteresowania Polonii brazylijskiej.

„Gazeta Polska w Brazylii” wychodziła w Kurytybie od października 1892 roku, ale po wydaniu początkowych 12 numerów publikacji zaniechano, koncentrując się na prowadzeniu agitacji wśród Polonii brazylijskiej w stanie Parana w formie ulotek⁹. Założycielem pisma był poznański kupiec-emigrant Karol Szulc, który przybył do Brazylii w 1886 roku, a 4 lata później założył w Kurytybie drukarnię i polską księgarnię¹⁰. Początkowych 12 numerów „Gazety Polskiej w Brazylii” nie zachowało się do obecnych czasów, jednak w piśmiennictwie na temat historii prasy emigracyjnej przyjmuje się, że było to pismo o tendencjach zachowawczych i klerykałne¹¹. Należy zwrócić uwagę, że po wznowieniu „Gazety” 9 lipca wydanie oznaczono numerem pierwszym, a nie trzynastym, nadając pismu nową misję i kształt wydawniczy. W 1893 roku powstało nowe towarzystwo redakcyjne, którego skład tworzyli wspólnicy Edmund Woś-Saporski, Antoni Bodziak, Aleksander Waberski, Józef Jurgielewicz, a ponadto księży Andrzej Działkowiec oraz Władysław Smołuha. Przyjęli za cel wznowienie działalności wydawniczej „Gazety Polskiej w Bra-

⁶ Por. M. Kula, *Polono-Brazylijczycy i parę kwestii im bliskich*, Warszawa 2012, passim; tenże, *Polska diaspora w Brazylii*, [w:] *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Kraków 2001, s. 118–129; J. Mazurek, *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*, Warszawa 2006; tenże, *Specyfika polskiej emigracji do Brazylii*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, nr 2, s. 186–199; J. Pitoń, *Najstarsze towarzystwa polonijne i ich dorobek*, [w:] *Emigracja polska w Brazylii. 100 lat osadnictwa*, red. A. Olcha, Warszawa 1971, s. 137–141; M. Michalik-Sztumska, *Wychodźstwo polskie w Brazylii. Stan badań nad zagadnieniem*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2010, z. 11, s. 323–330; M. Olszycki, *Historyczne uwarunkowania obecności Polaków w Brazylii*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019, nr 4, s. 213–226; J. Brzozowski, *Przebieg...*, s. 101–117; R. Stawicki, *150 lat osadnictwa polskiego w Brazylii. Zarys historyczny*, Warszawa 2019, s. 5–14.

⁷ J. Mazurek, *Kraj a emigracja...*, s. 76.

⁸ N. Klidzio, *Samuel Urys Rawet — brazylijski inżynier i pisarz z Klimontowa*, [w:] *Polska i Brazylija — bliższe niż się wydaje*, red. J. Mazurek, Warszawa 2020, s. 458.

⁹ W. Wójcik, *75 lat prasy polskiej w Brazylii*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, z. 2, s. 261.

¹⁰ J. Krawczyk, *Z Polski do Brazylii. Wspomnienia z lat 1916–1937*, Warszawa 2003, s. 31.

¹¹ L. Osowska, *Polskie placówki typograficzne w Brazylii*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia” 1998, t. 2–3, s. 184.

zylili” i nadanie jej szczególnej rangi w informowaniu o sprawach polonijnych i sytuacji panującej wewnątrz Brazylii oraz na arenie międzynarodowej¹².

„Gazeta Polska” wychodziła jako tygodnik redagowany w duchu religijno-narodowym, w dużej mierze uświadamiającym miejscową wiejską ludność w sprawach istotnych dla życia polonijnego, a także utrzymania łączności z Polską. „Gazetę Polską” zaczęto z czasem kolportować na obie Ameryki oraz Europę i traktuje się ją jako wiodące pismo Polonii brazylijskiej w ówczesnym czasie¹³. W 1893 roku nakład wynosił 500 egzemplarzy, z czego sprzedawano jedynie 300¹⁴. Każdy z numerów liczył 4 strony, z czego część miejsca przeznaczono na reklamy różnych towarów i usług dostępnych dla Polonii brazylijskiej. W piśmie reklamowali się liczni sprzedawcy oraz kupcy, a wśród przykładowych, częściej reklamowanych biznesów można wymienić Wielką Parowę Fabrykę Kurytybańską Mydła i Świec, księgarnię katolicką Franciszka Domańskiego, skład rozmaitych towarów spożywczych sprzedawanych na łokcie pod szyldem Antoniego Bodziaka, Skład i Fabrykę Cygar Wilhelma Kluga, zakład mięsny prowadzony przez Aleksego Waberskiego i kilka innych.

„Gazeta Polska w Brazylii” wychodziła aż do likwidacji w grudniu 1941 roku. Obowiązujący w początkowych latach podtytuł „Pismo ludowe dla Polaków w Ameryce Południowej zredagowane w duchu religijno-narodowym” zmieniono na „Najstarsze i najpoczytniejsze pismo polskie w Południowej Ameryce, wychodzi w piątek każdego tygodnia”. Z kolei po nabyciu przez Towarzystwo Św. Stanisława w Kurytybie w 1912 roku podtytuł zmieniono na „Wiara i Ojczyzna! Kościół i Szkoła!” W latach 20. całkowicie zrezygnowano z podtytułu, a stan ten utrzymał się również w kolejnym dziesięcioleciu. Kilukrotnie zmieniał się wygląd winiety tytułowej. W latach 90. XIX wieku (a ponadto na początku lat 20. XX stulecia) stanowiła ona ornament, w który wpisano nazwę pisma, z czasem jednak przekształciła się w proste drukowane litery z pozostawieniem samej nazwy.

W badanym w artykule okresie strukturę tygodnika należy uznać za nieco już anachroniczną. Składała się niemal wyłącznie z trzech podstawowych działów (rubryk), obejmując naukę (właściwie sprowadzając się do pouczeń religijno-moralnych), wiadomości krajowe oraz wiadomości zagraniczne. Wiadomości wypełniano jedynie krótkimi anonimowymi notatkami informacyjnymi, bez ujawnienia źródeł.

¹² Z. Małczewski, *A imprensa da comunidade polônica brasileira*, online: https://www.polonius.com.br/site/biblioteca_interna.php?cod=29 [dostęp: 11.09.2021].

¹³ M. Kaczmarek, *Geneza i rozwój prasy polonijnej oraz emigracyjnej*, „Rocznik Prasoznawczy” 2012, t. 6, s. 177. Stanisław Warchałowski, syn uznanego polonijnego działacza tamtego czasu, Kazimierza Warchałowskiego, we wspomnieniach przekazał, że „Gazeta Polska w Brazylii” była kolportowana za granicę przede wszystkim do takich krajów, jak Paragwaj, Argentyna i Urugwaj. S. Warchałowski, *I poleciał w świat daleki. Wspomnienia z Brazylii, Polski i Peru*, oprac. Z. Jakubowska, Warszawa 2009, s. 49.

¹⁴ W. Wójcik, *75 lat...*, s. 262. W analizowanym 1893 roku pismo kolportowano wyłącznie do polskiego skupiska w Kurytybie i z rzadka do Polonii z innych osad w stanie Parana. A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 77.

Znaczną część informacji mogły stanowić przedruki lub adaptacje wiadomości z innych pism. Jako wyjątek należy traktować w tej materii opublikowanie w numerze 6 z 12 sierpnia 1893 roku obszernego, jak na zwyczaj i możliwości periodyku, listu byłego wydawcy i redaktora „Gazety” Karola Szulca, zawierającego opis katastrofy morskiej, w której uczestniczył¹⁵. Jest to jeden z nielicznych tekstów sygnowanych imiennie.

Ciekawostką były nieliczne, ale obecne teksty literackie drukowane w „Gazecie Polskiej w Brazylii” już w 1893 roku. Do przykładowych należały przedruki utworów J.I. Kraszewskiego (*Kordecki*) czy A. Dygasińskiego (*Beldonek*) albo grupa utworów wierszowanych sygnowana jako „pieśni narodowe”, choć nierzadko umieszczanych bez podania ich autora. Tego rodzaju treści sytuują się jednak poza zasadniczym przedmiotem rozważań podjętych w niniejszym artykule, w związku z czym autor nie zamierza ich dokładniej omawiać.

W pierwszym numerze, wydanym 9 lipca 1893 roku, sformułowano misję i podstawowe cele funkcjonowania „Gazety Polskiej w Brazylii”. Stwierdzono, że w realizowanych działaniach wydawniczych redakcja zobowiązuje się:

ićś drogą miłości i prawdy, a podnosząc zapał do wszystkiego co wzniosłe, zachęcać jak najsilniej każdego do powinności względem Boga, Kościoła i Ojczyzny. [...] Wiare krzewić w sercach rodaków będzie obowiązkiem naszym. [...] Poczucie narodowości rozbudzać i popierać, łączność z Ojczyzną naszą i rodakami za Oceanem utrzymywać będzie obowiązkiem naszym. [...] Podawać będziemy bieg wypadków politycznych i ruchu społecznego Brazylii nie wdając się w zatargi partii ze sobą walczących¹⁶.

Wśród dodatkowych celów funkcjonowania gazety wymieniono takie, jak przekazywanie wiadomości z różnych drobnych gałęzi gospodarowania na obszarze Brazylii, z uwzględnieniem ogrodnictwa, pszczelarstwa, higieny, weterynarii i hodowli zwierząt oraz innych dziedzin aktywności zawodowej i codziennej Polonii, a także publikowanie ogłoszeń kupieckich i dokładnych wykazów cen targowych celem ułatwienia rodzinom polonijnym wymiany informacji na temat cen produktów rolno-spożywczych. W profilu wydawniczym uwzględniono również publikowanie korespondencji z Polakami na ziemiach polskich pod zaborami oraz prowadzenie sprzedaży rozmaitych książek, w tym elementarzy polsko-portugalskich dla rodzin polonijnych¹⁷. Publikowano również treści żartobliwe i rozrywkowe.

¹⁵ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 6 z 12 sierpnia 1893 r., s. 3.

¹⁶ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 1 z 9 lipca 1893 r., s. 1.

¹⁷ Księgarnia i drukarnia polska w Kurytybie w lipcu 1893 roku dysponowała trzema tysiącami elementarzy polsko-portugalskich, opracowanych przez pedagoga Hieronima Durskiego, legitymującego się przeszło 40-letnim stażem w edukowaniu dzieci z biednych rodzin polskich osiadłych w stanie Parana. Oprócz tego w „Gazecie Polskiej w Brazylii” reklamowano możliwość nabycia polskich książek historycznych, książek religijnych, w tym książeczek do nabożeństwa, oraz naukowych. Tamże, s. 4.

Wewnętrzne sprawy brazylijskie i polonijne w przekazach prasowych w „Gazecie Polskiej w Brazylii”

W artykułach publikowanych w 1893 roku w „Gazecie Polskiej w Brazylii” wielokrotnie pojawiły się wzmianki na temat położenia członków Polonii brazylijskiej. Już w pierwszym numerze informowano o rosnącej aktywności ruchu polonijnego w stanie Parana, podając jako przykład stabilizację ekonomiczną mieszkańców miejscowości Sao Mateus do Sul, w której Polacy założyli Towarzystwo Strzeleckie im. Kazimierza Pułaskiego. Towarzystwo skupiało 60 członków, stawiając sobie za cel utrzymywanie ducha polskości i podstaw do krzewienia religii katolickiej w warunkach braku kapłanów i organizacyjnych struktur Kościoła katolickiego¹⁸. W tej samej miejscowości w kolonii polskiej w listopadzie 1893 roku założono z inicjatywy kupca Pawła Marcondesa towarzystwo literackie i zabawowe. Organizacja miała uczestniczyć w działaniach oświatowych i wychowaniu dzieci i młodzieży z kolonii polskiej w Sao Mateus¹⁹.

Z inicjatywy miejscowej ludności rozpoczęto również starania o założenie szkoły polskiej, wskazując, że ani jedno dziecko polskie nie uczęszczało do miejscowej szkoły podstawowej kształcącej w języku portugalskim. Potrzeba zainicjowania działań na rzecz własnego szkolnictwa miała stanowić ważne wyzwanie stawiane przed Polonią brazylijską w 1893 roku. Równie ważną aktywność Polonia podejmowała w innych miejscowościach w stanie Parana, np. w Ponta Grossa, a także Castro. W lipcu 1893 roku istniało tu piętnaście polskich kolonii skupiających ponad 200

¹⁸ Informowano o brakach kapłanów prowadzących nabożeństwa w języku polskim, a także niechęci władz brazylijskich do napływu kapłanów do kolonii polskich w stanie Parana. Lokalne władze miały w latach 1890–1893 znieść dwie z czterech kapelanii polskich, z kolei większość wiernych przynależała administracyjnie do probostw brazylijskich. Polonia brazylijska formułowała apele do władz o gotowości opłacania probostw polskich, lecz nie zostały one wysłuchane, co utrudniało stworzenie własnych struktur kościelnych na ziemiach zdominowanych przez ludność polską. W przekazie prasowym informowano, że „Lud polski nie chce kapłanów brazylijskich, których mowy i rytuału nie rozumie. [...] W kapłanach polskich i w rytuale kościelnym polskim tylko obrona ludności naszej obecnie, bo szkoły polskie, których tu mała liczba, nie wystarczają”. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 3 z 22 lipca 1893 r., s. 1. Towarzystwa Strzeleckiego im. Kazimierza Pułaskiego nie należy mylić z inną organizacją polonijną, tj. założonym w 1890 roku w Kurytybie, Towarzystwem Polskim im. Tadeusza Kościuszki. Towarzystwo im. Kościuszki było pierwszą i z czasem najbardziej wpływową organizacją Polonii brazylijskiej przełomu XIX i XX stulecia, której funkcjonowanie, z racji działań aktywistów polonijnych, było powiązane z wydawaniem „Gazety Polskiej w Brazylii”. M. Paradowska, *Podróznicy i emigranci. Szkice z dziejów polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej*, Warszawa 1984, s. 37. Na czele Towarzystwa im. Kościuszki stanął ks. Andrzej Działkowiec rezydujący w parafii w Abranches (obecnie dzielnica Kurytyby). Informacje na temat bieżącej działalności, a także terminów odbywania się kolejnych walnych posiedzeń Towarzystwa były publikowane w kolejnych numerach „Gazety”. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 3.

¹⁹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 21 z 25 listopada 1893 r., s. 2.

rodzin. Wskazywano jednocześnie na niekorzystne warunki materialne i ekonomiczne tutejszej ludności, winiąc za powyższy stan rzeczy niegospodarność „dyrektorów, szefów i wszelkich innych opiekunów kolonizacji, którzy pieniędzmi na kolonizację przeznaczonymi kieszenie zapychali, a lud nędzę i ucisk cierpiał”²⁰. Wycofanie kontraktu rządowego na utrzymanie kolonii polskich w Ponta Grossa, a także Castro stało się przyczyną konfliktu między kolonistami a miejscowymi brazylijskimi rolnikami. Wycofanie kontraktu rządowego miało spowodować realne zagrożenie głodem wśród polskich osadników. W „Gazecie Polskiej w Brazylii” informowano o dokonywanych przez ludność polską kradzieżach i rzeziach bydła należącego do bogatszych plantatorów i rolników brazylijskich²¹. Informowano o licznych napaściach odwetowych ze strony brazylijskich plantatorów (fazenderów) na kolonistów polskich i wynikłych stąd sporach przed sądami brazylijskimi, których rozstrzygnięcia miały być w przeważającej mierze niekorzystne dla Polaków²².

W „Gazecie Polskiej w Brazylii” kolonistów polskich informowano również o stanie budowy kolei żelaznej w stanie Parana, co miało się przyczynić do poprawy możliwości rozwoju osadnictwa polonijnego²³. Rozwój kolei żelaznej oraz dróg kołowych był istotny, ponieważ tymczasowe zatrudnienie przy robotach publicznych znajdowali członkowie Polonii brazylijskiej (pracując najczęściej wraz z osadnikami niemieckimi oraz włoskimi). W „Gazecie Polskiej” informowano o niekorzystnych zarządzeniach władz co do późniejszego zatrudniania osób biorących udział w robotach publicznych dla rządowego towarzystwa kolejowego. Władze brazylijskie nie dopuszczały polskich imigrantów do służby w kolejnictwie po zakończeniu robót, traktując ich pracę jako tymczasową (średnio trwającą przez 2–3 lata), niezbędną jednak do rozbudowy sieci kolejowej w stanie Parana²⁴.

W przekazach prasowych publikowanych w „Gazecie Polskiej w Brazylii” zawarto krytyczne spojrzenia na politykę narodowościową ówczesnego rządu brazylijskiego. Krytyce poddano zwłaszcza działania rządzących wobec mniejszości narodowych, co miało uwidaczniać się w ograniczeniu aktywności obywatelskiej oraz praw wyborczych nowo przybyłej ludności w stanie Parana. Sformułowano następującą ocenę położenia ludności polskiej w kontekście poruszonego zagadnienia:

W urzędzeniach gminnych, obwodowych, stanowych nie zabierają nigdzie głosu, bo nie należą do uprzywilejowanej kasty brazylijskiej, wolno im tylko głosować na urzędników i delegatów rządowych, których listę gotową im przedstawia. To samo dzieje się z innymi narodowościami²⁵.

²⁰ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 1 z 9 lipca 1893 r., s. 2.

²¹ Tamże, s. 2.

²² „Gazeta Polska w Brazylii” nr 11 z 16 września 1893 r., s. 1.

²³ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 3 z 22 lipca 1893 r., s. 2.

²⁴ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 12 z 23 września 1893 r., s. 1.

²⁵ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 1.

Uwzględniając ograniczenia w aktywności obywatelskiej, uwarunkowane także wysoką skalą analfabetyzmu wśród osadników²⁶, starano się podnieść poziom świadomości obywatelskiej członków Polonii. Przy udziale kapłanów polskich formułowano np. instrukcje prawidłowego wypełniania pól na poszczególnych listach (*chapas*) dostarczonych przez urzędników. Interesującym pomysłem przedrukowanym w jednym z numerów „Gazety Polskiej w Brazylii” okazała się rekomendacja powołania specjalnego komitetu przedwyborczego, którego członkowie informowaliby Polonię o kandydatach rokujących największe szanse na przyczynienie się do poprawy sytuacji ludności polskiej w Paranie²⁷. Komisyjne zarekomendowanie najlepszego kandydata w danych wyborach miało zwiększyć szansę realnej reprezentacji politycznej Polonii brazylijskiej.

Brazylijska polityka narodowościowa opierała się również na ograniczeniu wpływów Kościoła katolickiego na system szkolnictwa. W artykule „Gazety” z 12 sierpnia stwierdzono:

Kościół nie ma wpływu na szkoły, bo państwo wpływ ten zniosło, a zresztą panuje ogólna opieszałość względem wychowania religijnego. I względem ludu naszego polskiego na ziemi brazylijskiej obrano sposób nauczania niewłaściwy, bo nauczycielowi państwowemu nie wolno w innym języku nauczać, jak tylko w brazylijskim²⁸.

Ujawniono zatem dwa istotne problemy w funkcjonowaniu Polonii brazylijskiej. Pierwszy dotyczył braku ułatwień administracyjnych do tworzenia szkół polskich nauczających w języku narodowym²⁹, drugi niechęci władz brazylijskich do angażowania duchownych w proces edukowania i wychowania młodzieży w kraju, co dotyczyło kształcenia zarówno młodzieży miejscowej, jak i wywodzącej się z kręgów przybyłych kolonistów z Europy. „Gazeta Polska w Brazylii” zaangażowała się w tym czasie w agitację w różnych środowiskach na rzecz pozyskania środków celem opłacenia nauczycieli polskich, którzy by mogli uczyć młodzież w języku polskim oraz w duchu wartości chrześcijańskich³⁰.

²⁶ J. Kozłowska, *Polacy w Brazylii*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Geograficzne X” 1983, z. 88, s. 304.

²⁷ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 4 z 29 lipca 1893 r., s. 1–2.

²⁸ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 6 z 12 sierpnia 1893 r., s. 1.

²⁹ Przy czym należy pamiętać, że pierwszą polską szkołę w stanie Parana założono w 1876 roku, w osadzie Orleans pod Kurytybą, z inicjatywy polskiego pedagoga i osadnika, Hieronima Durskiego. A. Olcha, *Emigracja polska w Brazylii. 100 lat osadnictwa*, Warszawa 1971, s. 164.

³⁰ Relacjonowano jednocześnie o skuteczności wysiłków włoskiej emigracji w Brazylii, której przedstawiciele zorganizowali własne środki do prowadzenia szkół. Jako przykład podano szkołę włoską w miejscowości Santa Barbara, zdominowanej przez polskich oraz włoskich kolonistów. W „Gazecie” zaapelowano do rodaków w Brazylii, aby własnymi siłami i środkami finansowymi zbudowali lokalny kościół oraz utworzyli szkołę dla dzieci i młodzieży kolonistów, dając tym samym impuls Polakom w innych miejscowościach w stanie Parana. Apel okazał się skuteczny, ponieważ „Gazeta”

W „Gazecie” wzmiankowano również na temat nieprzychylnego stanowiska rządu brazylijskiego wobec kolonistów krytykujących poczynania rządu. W mieście Sao Paulo wychodziła gazeta polska pod nazwą „O Seculo”, w której pojawiały się artykuły piętnujące „niesprawiedliwe postępowanie władz rządowych, a mianowicie zuchwałość naczelników miejscowych”³¹. Za przyzwoleniem władz zniszczono siedzibę drukarni, w której wydawano gazetę, bez złapania i osądzenia winnych czynu³². W relacjonowaniu podobnych wydarzeń w „Gazecie” dominował powściągliwy ton, w związku z potrzebą zapewnienia odpowiednich warunków do przetrwania pisma w 1893 roku i ochrony przed potencjalnymi represjami ze strony miejscowych władz.

Krytyka poczynañ brazylijskiego rządu osadzała się na niskiej wiarygodności finansowej państwa i braku zaufania Polonii do finansowania akcji kolonizacyjnej w stanie Parana. Część kolonistów z tego obszaru skierowano nie do pracy w obiecany rolnictwie, ale do robót publicznych organizowanych przez władze rządowe. Za pracę przysługiwały wypłaty dziennie przyznawane nie w gotówce, ale w książeczkach i wekslach, z możliwością realizacji u miejscowych sprzedawców towarów. Informowano o zaległościach w wypłatach sięgających do 8 miesięcy i ostatecznym wstrzymaniu obowiązku wypłat we wrześniu 1893 roku³³. W krytyczny sposób oceniano również zdarzające się działania żołnierzy brazylijskich, którzy pod dowództwem sierżantów dokonywali nocnych wypadów do kolonii polskich w stanie Parana celem przymusowego wcielania mężczyzn do armii. Podobne przypadki odnotowano w koloniach polskich w S. Candida oraz Abranches³⁴. W analizie położenia Polonii brazylijskiej dostrzeżono zatem szereg trudności, których źródłem częstokroć pozostawała mało przyjazna kolonistom polskim polityka władz miejscowych i rządu brazylijskiego.

Zainteresowanie problematyką niemiecką

W profilu wydawniczym nowego pisma zainteresowano się sprawami zagranicznymi, dążąc do zestawienia wiarygodnych informacji na temat przemian w ówczesnej Europie, a także sytuacji na obszarze trzech zaborów. „Gazeta Polska w Brazylii”

przekazała z końcem sierpnia 1893 r. informację, że mieszkańcy opłacili nauczyciela, Franciszka Wienkowskiego, który miał prowadzić zajęcia z młodzieżą w prywatnym domu, a także zobowiązali się opłacić budowę niewielkiego kościoła. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 8 z 26 sierpnia 1893 r., s. 1. W połowie października 1893 roku podjęto pierwsze rozmowy na temat budowy niewielkiego kościoła dla Polonii brazylijskiej w miejscowości Santa Barbara. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 16 z 21 października 1893 r., s. 3.

³¹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 7 z 19 sierpnia 1893 r., s. 1.

³² Tamże, s. 1.

³³ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 11 z 16 września 1893 r., s. 2.

³⁴ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 20 z 18 listopada 1893 r., s. 3.

informowała, w pierwszym numerze po wznowieniu działalności wydawniczej w 1893 roku, o rosnącym znaczeniu polskiego ruchu wyborczego na Górnym Śląsku oraz na ziemiach Wielkopolski. Akcentowano istotne różnice w stanowiskach polskiej ludności wobec programów wyborczych poszczególnych ugrupowań niemieckich. Ludność Górnego Śląska opowiedziała się za programem wyborczym Niemieckiej Partii Centrum, ze szczególnie silnymi wpływami katolickimi. Miała postulować redukcję wydatków na wojsko zgodnie z politycznym testamentem nieformalnego przywódcy Ludwiga Windthorsta. Polscy posłowie Koła Polskiego w Sejmie Pruskim (Landtagu) współpracowali z katolicką partią Centrum, przy czym posłowie z Wielkopolski mieli prezentować odmienne stanowisko, opowiadając się za potrzebą poparcia projektu wojskowego, opracowanego przez wcześniejszego kanclerza Bismarcka, celem lepszego usposobienia rządu pruskiego do Polaków³⁵. Cesarza niemieckiego przedstawiano jako często oponującego wobec polityki Bismarcka i w zasadniczo bardziej korzystnym świetle. Polskich czytelników informowano, że z inicjatywy władcy w 1893 roku podjęto decyzję o zmniejszeniu stanu osobowego armii pruskiej w czasie pokoju z 492 tys. do 479 tys. żołnierzy oraz rocznego poboru rekrutów z 60 tys. do 54 tys. Łączne planowane wydatki roczne na organizację wojskową obniżono do wartości 59 mln marek³⁶.

W odpowiedzi na zaostrzający się od lat 80. XIX stulecia kurs antypolskiej polityki prowadzonej w zaborze pruskim, w „Gazecie Polskiej w Brazylii” konsekwentnie uprawiano antyniemiecką propagandę prasową, krytykując przede wszystkim poczynania byłego kanclerza Bismarcka, wroga polskiej narodowości, inicjatora i realizatora polityki kulturkampf, prowadzącej do zahamowania wpływów katolickich w Cesarstwie Niemieckim. Relacjonowano protesty w Poznaniu i na Górnym Śląsku przeciwko działaniom rządu niemieckiego ograniczającym wpływy katolickie oraz przeciwko germanizacji na ziemiach polskich. Czytelnikom przekazano informację, jakoby cesarz niemiecki miał w jednej z przemów do nowo wybranych w 1893 roku parlamentarzystów polecić się przyjrzeć możliwościom nadania Polakom „prawa do szerzenia oświaty i nauki w języku polskim w dzielnicach polskich”³⁷. Wypowiedź tę uznano za zaskakującą, zważywszy na obrany kierunek germanizacji ziem zaboru pruskiego, a także stały kierunek polityki wewnętrznej realizowanej przez byłego kanclerza Bismarcka. Wypowiedź można zrozumieć w kontekście uprawianej propagandy prasowej, w której podnoszono znaczenie polskiej świadomości narodowej w zaborze pruskim.

W antyniemieckiej propagandzie prasowej donoszono o rosnącym znaczeniu antysemityzmu w Niemczech z uwzględnieniem sytuacji w Berlinie, gdzie miało mieszkać wówczas blisko 150 tys. ludności żydowskiej. Podano przykład działań

³⁵ Tamże, s. 1.

³⁶ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 7 z 19 sierpnia 1893 r., s. 2.

³⁷ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 2.

niemieckiego posła do Reichstagu Hermanna Ahlwardta i pastora Adolfa Stoeckera jako liderów ruchu antysemickiego współpracujących z obozem cesarza Wilhelma II. Informowano również o postulowanym pomysle nałożenia na bogatszą ludność żydowską dodatkowego podatku od dochodów, który by miał pokryć około 70 mln marek przeznaczonych na zbrojenia³⁸.

Nastroje społeczne na obszarze Niemiec pogorszyły się we wrześniu 1893 roku w związku z zaprowadzeniem przez Rosję carską maksymalnych тариф celnych na towary niemieckie w wysokości 80 proc. W niemieckich kręgach robotniczych domagano się odwetowych тариф celnych dla towarów kupowanych z Rosji, żądając ich podniesienia do maksymalnie dopuszczalnego wówczas poziomu 50 proc. Decyzja rosyjska wymierzona w niemiecki handel zagraniczny zbiegła się w czasie z korzystnym dla cara zakończeniem pertraktacji rosyjsko-francuskich i podpisaniem traktatu handlowego³⁹. Przekazy zawarte w „Gazecie Polskiej” odnośnie do położenia Niemiec miały wskazywać na trudności wewnętrzne państwa oraz ukazywać represyjne działania władz wobec niektórych narodowości. Były to przekazy jednoznacznie negatywne, stanowiące istotne źródło informacji dla Polonii brazylijskiej o przemianach zachodzących w jednym z najbardziej liczących się wówczas państw na arenie międzynarodowej.

Analiza wybranych wydarzeń zachodzących w Rosji

„Gazeta Polska w Brazylii” pisała także na temat prześladowań wyznawców katolicyzmu na ziemiach zaboru rosyjskiego, co w oczywistym stopniu uderzało przede wszystkim w Polaków⁴⁰. Należy interpretować, że powyższa krytyka była o tyle ważna, o ile wpisywała się w profil wydawniczy pisma, założonego w duchu religijno-narodowym. W komentowanych wydarzeniach z Rosji podkreślano rosnące znaczenie polityki ekspansjonistycznej zaborcy, opartej na militarystyce i chęci

³⁸ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 4 z 29 lipca 1893 r., s. 3.

³⁹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 10 z 9 września 1893 r., s. 2. Cesarz Wilhelm II zatwierdził ostatecznie podwyższenie ceł na rosyjskie towary do 50 proc., co miało szczególnie niekorzystny wpływ na rosyjski import zboża, którego odbiorcą w owym czasie było przede wszystkim państwo niemieckie. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 12 z 23 września 1893 r., s. 3.

⁴⁰ Jednym z przejawów prześladowania katolików na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborem rosyjskim miało być przeprowadzanie aresztowań polskich kapłanów pod stosunkowo błahymi powodami. Na początku sierpnia 1893 roku władze aresztowały na przykład czterech kapłanów z diecezji lubelskiej pod zarzutem wydania z ich kościołów metryk chrztu osobom pochodzenia unickiego. Jak relacjonowano w „Gazecie”, aresztowania były skutkiem szpiegowania działań księży katolickich przez prawosławnego duchownego współpracującego z caratem, Włodzimierza Dobrzańskiego. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 5 z 5 sierpnia 1893 r., s. 3.

zwiększenia wpływów z jednej strony na Dalekim Wschodzie, z drugiej ukierunkowanej na możliwe przyszłe starcie na kontynencie europejskim. W przekazie prasowym zastanawiano się, „czy się odważy jakiś żelazny żołnierz iść w zapasy i spróbować lepszego szczęścia jakiego nie znalazł dumny Bonaparte? Ciekawi jesteśmy”⁴¹. Sondowano zatem sytuację międzynarodową oraz możliwości wybuchu ewentualnego konfliktu na kontynencie europejskim, który by był wymierzony w Rosję carską, a tym samym stanowił szansę odbudowy polskiej państwowości na wypadek ewentualnej porażki Rosji. Na pokonanie wcześniej napiętych relacji między Austro-Węgrami a Rosją carską wyrażono prognozę, zgodnie z którą wybuch wojny na kontynencie europejskim w ciągu kilku kolejnych lat miał być mało prawdopodobny. Na straży pokoju stało wówczas Trójprzymierze złożone z Cesarstwa Niemieckiego, Austro-Węgier, a także Włoch, mające charakter obronny przeciwko ewentualnym zapędom ze strony Rosji carskiej⁴².

W ocenie sytuacji wewnętrznej na ziemiach polskich pod zaborem carskim pojawiały się liczne zarzuty pod adresem władz rosyjskich. Czytelników „Gazety” informowano np. o masowych aresztowaniach studentów rosyjskiej, a także polskiej narodowości, którym stawiano zarzuty o spisek nihilistyczny wobec władz uczelnianych i państwowych. Największym echem odbiły się aresztowania na Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym⁴³.

Co więcej, władze carskie miały utrzymać w mocy niekorzystne dla ludności żydowskiej przepisy zakazujące osiedlania się w określonych miejscowościach, mimo że część ludności żydowskiej zdecydowała się przyjąć prawosławie celem ochrony stanu swojego posiadania i uzyskania korzystniejszych możliwości w zakresie osiedlania się w miastach Rosji carskiej⁴⁴. Należy interpretować, że krytyka polityki

⁴¹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 1 z 9 lipca 1893 r., s. 2.

⁴² W „Gazecie Polskiej” wskazano na znaczenie traktatu handlowego Rosji i Austro-Węgier, który prowadził do minimalizacji stawek celnych dla produktów z Austro-Węgier sprzedawanych do Rosji. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 13 z 30 września 1893 r., s. 3.

⁴³ W listopadzie 1893 roku w Moskwie aresztowano 8 profesorów uniwersyteckich, 85 studentów i 8 przedstawicieli arystokracji, którzy mieli brać udział w nihilistycznym spisku przeciwko caratowi. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 19 z 11 listopada 1893 r., s. 3.

⁴⁴ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 2. Rosyjska polityka wymierzona w ludność żydowską miała przyczynić się do wzmocnienia wychodźstwa tej ludności z niektórych miast na ówczesnych ziemiach litewskich. Fala emigracji objęła głównie kolonie angielskie na obszarze dzisiejszej RPA i Kanady. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 9 z 2 września 1893 r., s. 2. Skalę wychodźstwa potwierdza się w najnowszej historiografii, szacując, że w latach 1880–1914 Rosję carską opuściło blisko 2 mln ludności żydowskiej, z czego blisko 4/5 osiedliło się w Stanach Zjednoczonych. W. Konończuk, „Wykazują najwyższą skłonność do emigracji”: *exodus Żydów z Imperium Rosyjskiego. Mikrohistoria wybranych sztetli Podlasia*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, nr 3, s. 602. Poruszone w „Gazecie Polskiej w Brazylii” zagadnienie emigracji ludności żydowskiej z Rosji między innymi do RPA i Kanady również doczekało się dokładniejszego opracowania na gruncie historiografii oraz potwierdzenia zasadności tez autorów artykułów krytykujących politykę narodowościową Rosji carskiej, przyczyniającą się do wychodźstwa. Por. W. Konończuk, „Wykazująq...”, s. 604–605; G. Tuł-

narodowościowej carskiej Rosji była stałym elementem w przekazach prasowych w „Gazecie Polskiej w Brazylii”, podobnie zresztą jak poruszona wcześniej krytyka polityki narodowościowej władz pruskich.

Kolejnym przejawem antysemityzmu władz carskich miało być zwiększenie obostrzeń paszportowych przy wjeździe do Rosji. Od grudnia 1893 roku poddani austriaccy przekraczający granicę z Rosją musieli oprócz paszportu przedstawić świadectwa potwierdzające brak przynależności do wyznania mojżeszowego⁴⁵. Z kolei w ramach realizowanej polityki wyznaniowej na terenie dziewięciu guberni litewsko-ruskich zniesiono, wprowadzone w 1865 roku, przymusowe kontrybucje wojenne na rzecz państwa ludności pochodzenia polskiego, o ile zadeklarowała ona przynależność do Kościoła prawosławnego⁴⁶. Władze carskie uprzywilejowały wyznanie prawosławne, stosując omawiane przy różnych okazjach w artykułach „Gazety Polskiej w Brazylii” formy dyskryminacji innych wyznań.

W numerze 5 „Gazety” z 5 sierpnia 1893 r. po raz pierwszy poruszono zagadnienie napięć w stosunkach rosyjsko-japońskich, a także obserwowanego ocieplenia relacji między Japonią a krajami Zachodu. Rząd japoński, w porozumieniu z rządem niemieckim, finansował wysyłanie zdolnych studentów na kursy wojskowe do Berlina, obawiając się o swoją niepodległość w związku z rosnącym militarystycznym rosyjskim na Dalekim Wschodzie. Rosja dążyła w tym czasie do osłabienia zagrażających jej zabiegów dyplomatycznych i politycznych innych mocarstw rozwijających stosunki z Japonią. Jednym z narzędzi w działaniu Rosjan miało być organizowanie misji prawosławnych na Dalekim Wschodzie, w tym w Japonii⁴⁷. Dostrzeżenie problematycznych stosunków rosyjsko-japońskich miało istotne znaczenie, jeśli uwzględnić późniejsze wydarzenia związane z wojną obu krajów z początku XX stulecia.

chinsky, *Canada's Jews. A People's Journey*, Toronto 2008, s. 109 i nast.; A. Żukowski, *Żydzi z ziem polskich w Afryce Południowej na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1994/1995, s. 37–44.

⁴⁵ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 24 z 16 grudnia 1893 r., s. 2.

⁴⁶ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 22 z 2 grudnia 1893 r., s. 2.

⁴⁷ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 5 z 5 sierpnia 1893 r., s. 3. Obszerniej na temat misji prawosławnych w Japonii zob. L.B. Marek, *Działalność misyjna Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w XIX wieku*, „Kultura — Media — Teologia” 2017, nr 31, s. 105–121; K. Pawełczyk-Dura, *Rosyjska misja prawosławna w Japonii w czasach arcybiskupa Nikołaja (Kasatkina)*, „Nurt SVD” 2016, nr 2, s. 72–85. Należy sądzić, że organizacja misji prawosławnych na Dalekim Wschodzie, choć z pozoru ukierunkowana na działania duszpasterskie oraz pomocowe dla ludności, mogła służyć celom politycznym Rosji carskiej. Cerkiew prawosławna była wówczas „jednym z najważniejszych czynników kształtujących państwowość rosyjską. [...] Kreowany przez Kościół rosyjski mistycyzm w połączeniu z umocnieniem prawosławia jako podstawy ideologicznej [...] towarzyszyły formowaniu się rosyjskiej idei narodowej”. W. Stankiewicz, *Ewolucja autokefalicznego Kościoła prawosławnego*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2005, vol. 4, nr 1–2, s. 62. Wydaje się, że w „Gazecie Polskiej w Brazylii” dostrzegano zróżnicowane motywy działań Cerkwi, dopatrując się rosnących wpływów rosyjskich w Azji oraz umacniania rosyjskiej idei narodowej.

Austro-Węgry w przekazach prasowych „Gazety Polskiej” z 1893 roku

Problematyka Austro-Węgier zajmowała istotne miejsce w przekazach prasowych „Gazety Polskiej w Brazylii”, ponieważ znaczna część Polaków emigrowała lub miała interesować się emigracją do Brazylii z obszaru zaboru austriackiego. W artykułach prezentowanych w „Gazecie” dostrzeżono trend związany z militaryzacją Austro-Węgier oraz dążeniem do uspokojenia napiętej sytuacji wewnętrznej, z powodu obecności w państwie niestabilnych żywiołów słowiańskich. Państwo musiało się zmagać z partią Młodoczechów walczącą o autonomię Czech, a także wrogą monarchii, antyklerykalną i antypolską, mniejszością rosyjską⁴⁸. W analizach stosunków narodowościowych w Austro-Węgrzech podkreślano znaczenie rodzącego się ruchu czeskiego, np. protesty górnicze ludności czeskiej wobec ucisku robotniczego stosowanego przez monarchię austro-węgierską⁴⁹. W sierpniu 1893 roku w kopalniach rudy żelaza oraz węgla kamiennego i brunatnego w Kładnie na ziemiach czeskich doszło do strajku, w którym wzięło udział 8 tys. robotników. Strajk został stłumiony przy udziale lokalnej policji i dwóch kompanii wojska. W miejscowości Weissenberg na Morawach zgromadziło się blisko 5 tys. robotników domagających się zmian i praw w głosowaniu o istotnych sprawach na temat swojego położenia. Zgromadzenie zostało rozgonione przy udziale policji⁵⁰. Rosnące znaczenie protestów na obszarze Czech spowodowało wprowadzenie w Pradze oraz okolicznych miejscowościach stanu wyjątkowego 22 sierpnia 1893 r.⁵¹

W „Gazecie Polskiej” informowano o umacnianiu się wpływów katolicyzmu na obszarze Galicji. We wrześniu 1893 roku władze dopuściły organizację pierwszego dużego wieceu katolickiego, który odbył się za przyzwoleniem miejscowych władz świeckich i duchownych, a także uzyskał poparcie i pozdrowienie ze strony papieża⁵². Podobna tendencja związana z umacnianiem wiary katolickiej miała objąć obszary czeskie i węgierskie wchodzące w skład monarchii austro-węgierskiej. Z przekazu w „Gazecie Polskiej” wynikało, że w Radzie Państwa, jako ówczesnym parlamencie, podjęto próbę stworzenia jednej partii katolickiej, wzorując się na Niemieckiej Partii Centrum. Ugrupowanie miało być reprezentacją polityczną ludności

⁴⁸ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 3 z 22 lipca 1893 r., s. 2.

⁴⁹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 7 z 19 sierpnia 1893 r., s. 2.

⁵⁰ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 8 z 26 sierpnia 1893 r., s. 2.

⁵¹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 20 z 18 listopada 1893 r., s. 2. W piśmiennictwie zwrócono uwagę na rosnące w tym czasie w Pradze znaczenie szeregu tajnych organizacji o zabarwieniu socjalistycznym i anarchistycznym, a także działania odwetowe władz, między innymi poprzez masowe aresztowania studentów oskarżanych o członkostwo w tych organizacjach. J. Buszko, *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996, s. 157.

⁵² „Gazeta Polska w Brazylii” nr 11 z 16 września 1893 r., s. 3.

słowiańskiej, pozbawionej praw i znajdującej się w tradycyjnie gorszym położeniu niż ludność węgierska⁵³.

Polityka wyznaniowa monarchii austro-węgierskiej jako element polityki narodowościowej odznaczała się zatem większą swobodą w stosunku do analogicznych polityk realizowanych w państwach niemieckim i rosyjskim. Innym przejawem rosnącej tolerancji religijnej na obszarze Austro-Węgier miało być wydanie zgody na budowę dwóch cerkwi prawosławnych w Wiedniu, przez ludność rosyjską. Jedna miała stanąć przy rosyjskiej ambasadzie, druga w okolicy cmentarza centralnego⁵⁴. Stosunki narodowościowe i wyznaniowe w Austro-Węgrzech zajmowały większą część artykułów publikowanych w „Gazecie Polskiej w Brazylii” w 1893 roku. Artykuły uzupełniano o przekaz informacji na temat osobistych i towarzyskich poczynąń monarchy, mniej interesujących z perspektywy obszaru badawczego sformułowanego w niniejszym artykule.

Zainteresowanie problematyką francuską i włoską

W przekazach prasowych zawartych w „Gazecie Polskiej w Brazylii” pojawiały się również relacje na temat sytuacji polityczno-społecznej panującej w ówczesnej Francji i — nieco rzadziej — we Włoszech, w ścisłym zainteresowaniu twórców artykułów działaniami papieża. W przypadku zainteresowania problematyką Francji już w pierwszym numerze pisma informowano o wzroście pozycji partii anarchicznej oraz rzekomych dążeniach rojalistów do obalenia III Republiki. Skutki działań przedsięwziętych ze strony zwłaszcza anarchistów francuskich miały prowadzić do „poniewierania religii a szerzenia pozytywizmu w warstwach rządzących krajem”⁵⁵. Podobne zachowania poddano krytyce, mając na uwadze wielokrotnie wyrażaną przez redakcję „Gazety” pochwałę państwowości z silnymi wpływami katolicyzmu. W analizach poświęcono nieco miejsca sytuacji francuskich kolonii w Afryce, z uwzględnieniem zwłaszcza narastania antyfrancuskich nastrojów w Dahomeju⁵⁶. Co więcej, niestabilna sytuacja wewnętrzna we Francji miała być skutkiem cyklicznych demonstracji ludności, przede wszystkim paryskiego ludu robotniczego i stu-

⁵³ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 14 z 9 października 1893 r., s. 3. Próby konsolidacji ludności słowiańskiej wokół postulatów politycznych powiązanych z katolicyzmem napotykały na systematyczny opór ze strony ludności węgierskiej, mimo że stanowiącej wówczas mniejszość, to jednak dążącej do zdominowania Słowian w tej części monarchii austro-węgierskiej. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 15 z 14 października 1893 r., s. 3. Co więcej, z dalszych przekazów prasowych zawartych w „Gazecie” można wywnioskować, że próby poczynione w związku z utworzeniem jednej partii katolickiej dla narodowości słowiańskich nie doczekały się realizacji.

⁵⁴ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 17 z 28 października 1893 r., s. 2.

⁵⁵ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 1 z 9 lipca 1893 r., s. 2.

⁵⁶ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 3.

dentów. W sierpniu 1893 roku na ulicach Paryża wybuchło powstanie, w którym wzięło udział blisko 16 tys. osób. Masowa demonstracja została stłumiona przy udziale wojska⁵⁷. Demonstracje i niepokoje społeczne doprowadziły do reakcyjnych działań ze strony władz publicznych, które we wrześniu 1893 roku zlikwidowały paryską giełdę pracy, traktując początkowo popierany administracyjnie podmiot jako organizację, która „ześrodkowała wszystkie żywioły burzliwe”⁵⁸.

Niestabilność wewnętrzna, połączona z niepokojami we francuskich koloniach w Dahomeju oraz Syjamie w Azji, miała osłabiać możliwości wojskowego starcia Francuzów z rosnącą potęgą niemiecką i umocnioną pozycją Trójprzymierza⁵⁹. Jednocześnie rosła konkurencyjność francuskiego handlu kolonialnego, dzięki rozwojowi kolonii w Indochinach⁶⁰. Stabilizacja pozycji francuskiej w koloniach na obszarze Indochin była efektem wygaszenia konfliktu z Syjmem⁶¹, a także przyjęcia traktatu francusko-brytyjskiego, regulującego rozwiązanie dyplomatyczne w dziedzinie przeciwdziałania nieporozumieniom terytorialnym⁶².

Dodatkowym problemem dla możliwości urzeczywistnienia sprawy niepodległości Polski stało się ocieplenie stosunków między Francją a Rosją carską, o czym donosiła „Gazeta Polska w Brazylii” w artykule z 12 sierpnia. Czytelników informowano o uległości Francuzów w sprawach polskich, zgodnie z oczekiwaniami rosyjskiej ambasady w Paryżu. Istotnym przejawem reorientacji francuskiego stanowiska w sprawach cudzoziemców miała być decyzja w sprawie Polaka, niejakiego Sawickiego, co do którego Rosjanie zażądali od Francuzów wydania papierów i co za tym idzie — majątku pozostawionego przez zmarłego. Pomimo protestów ze strony innych Polaków mieszkających we Francji rząd zdecydował się wydać rosyjskiemu konsulowi w Paryżu papiery legitymujące przekazanie majątku do władz carskich w Warszawie⁶³. Z kolei na przełomie października i listopada 1893 roku rosyjski minister skarbu negocjował z bankierami paryskimi możliwość przyznania Rosji pożyczki za zgodą władz francuskich⁶⁴.

⁵⁷ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 8 z 26 sierpnia 1893 r., s. 2.

⁵⁸ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 9 z 2 września 1893 r., s. 2.

⁵⁹ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 3 z 22 lipca 1893 r., s. 2.

⁶⁰ W komentarzu na temat rosnącego znaczenia konkurencji francusko-brytyjskiej oceniono: „Handel i przemysł francuski rozpoczyna konkurować z angielskimi wyrobami i towarami nawet tam, gdzie przed paru latami przeważnie Anglicy mieli swoje stosunki z krajowcami. Tonkin, Kochinchina, Kambodża i Anam, krajami rozległe i dosyć zaludnione, są pod wpływem francuskim albo całkiem francuskimi”. „Gazeta Polska w Brazylii” nr 11 z 16 września 1893 r., s. 2–3.

⁶¹ Traktat zawierający postanowienie o zaprzestaniu konfliktu zawarto ostatecznie 3 października 1893 r. Francja uzyskała, na jego mocy, uznanie przez Syjam francuskiego zwierzchnictwa nad Laosem. W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 2002, s. 267.

⁶² „Gazeta Polska w Brazylii” nr 12 z 23 września 1893 r., s. 3.

⁶³ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 6 z 12 sierpnia 1893 r., s. 2.

⁶⁴ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 18 z 4 listopada 1893 r., s. 2.

Pewne miejsce w relacjonowaniu sytuacji zagranicznej zajmowały artykuły na temat położenia we Włoszech z uwagi na fakt, zgodnie z którym po zjednoczeniu Włoch w strukturach administracyjnych Królestwa Włoskiego znalazło się formalnie zaanektowane, a wcześniej niezależne państwo kościelne. „Gazeta Polska w Brazylii” przekazywała Polonii brazylijskiej liczne informacje na temat aktywności papieża Leona XIII. W pierwszym numerze „Gazety” relacjonowano np., że rząd włoski zgodził się chronić pielgrzymów chrześcijańskich przybywających do Rzymu celem partycypowania w uroczystościach jubileuszowych Ojca Świętego. Skalę przedsięwzięcia oceniono jako dużą z tej racji, że uroczystości rozciągnęły się w czasie i trwały od lutego do lipca 1893 roku, gromadząc zarazem liczne reprezentacje rządowe takich państw, jak Hiszpanii, Belgii, Austro-Węgier, Portugalii i Brazylii. W relacjach z tego wydarzenia, zaprezentowanych w „Gazecie Polskiej w Brazylii”, pojawiła się krytyczna ocena pod adresem przybyłych reprezentacji politycznych. Na oficjalne złożenie hołdu i uszanowania Ojcu Świętemu miał zdecydować się jedynie cesarz niemiecki⁶⁵.

W ocenie sytuacji wewnętrznej panującej we Włoszech spekulowano również na temat wpływów niemieckich wśród papiestwa. W artykule z 15 lipca 1893 r. przekazano informację o spotkaniu niemieckiego posła przy Watykanie o nazwisku Buelow, który zażądał spotkania z Ojcem Świętym w imieniu niemieckiego cesarza Wilhelma II. Przedmiotem spotkania miało być uzyskanie od papieża gwarancji, że publicznie poprze nowo wybranych kandydatów w rządzie niemieckim⁶⁶. Jako pewne novum potraktowano zamierzenie rosyjskiego cara odnośnie do wysłania do Watykanu, a tym samym do Włoch, swojego przedstawiciela dyplomatycznego⁶⁷.

Podsumowanie

W oparciu o przedstawione argumenty można sformułować kilka ogólnych wniosków podsumowujących analizę. Przekazy sformułowane w „Gazecie Polskiej w Brazylii” stanowiły od początku wznowienia działalności wydawniczej w 1893 roku cenne źródło informacji o stanie życia polonijnego, a później o zainteresowaniach Polonii procesami zachodzącymi zarówno wewnątrz stanu Parana, jak i na arenie międzynarodowej, zwłaszcza na ziemiach polskich znajdujących się pod trzema zaborami. Pomimo słabego przygotowania emigrantów do szeroko pojętej aktywności społeczno-kulturalnej wydawcy „Gazety Polskiej w Brazylii” podjęli się wysiłku popularyzowania tych procesów i zachęcania kolonistów polskich w stanie Parana

⁶⁵ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 1 z 9 lipca 1893 r., s. 2.

⁶⁶ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 2 z 15 lipca 1893 r., s. 3.

⁶⁷ „Gazeta Polska w Brazylii” nr 4 z 29 lipca 1893 r., s. 3.

do łączności z Polakami w kraju. W „Gazecie” informowano nie tylko o próbach rozwoju szkolnictwa polskiego, przejawach dyskryminacji kolonistów polskich przez miejscowe władze i warunkach rozwoju osadnictwa w rejonie Kurytyby, ale również o licznych wydarzeniach zachodzących na ziemiach polskich i działaniach mocarstw. Podział zainteresowania na sprawy wewnętrzne, istotne dla życia Polonii brazylijskiej, oraz sprawy zewnętrzne, istotne dla odrodzenia idei niepodległej państwowości polskiej, był wyraźnie widoczny we wszystkich numerach „Gazety”, jakie ukazały się od lipca do grudnia 1893 roku.

Trudne początki „Gazety Polskiej w Brazylii” nie zapowiadały, że pismo stanie się naczelnym informatorem Polonii brazylijskiej o ówczesnie zachodzących procesach zarówno w obrębie życia polonijnego, zmian polityczno-społecznych w Brazylii oraz na ziemiach polskich, jak i na arenie międzynarodowej. Wysiłek osób odpowiedzialnych za redagowanie „Gazety” przyczynił się do zebrania wielu wartościowych i cennych dla współczesnego historyka relacji i artykułów. „Gazeta” pomogła nie tylko w organizacji załóżków, ale również w rozwoju życia kulturalno-społecznego kolonistów polskich w stanie Parana. Znajomość jej początków pozwala wzbogacić spojrzenie dzisiejszego historyka na szerzej rozumiane zagadnienia polonijne w Brazylii na początku emigracyjnej „gorączki brazylijskiej” z ziem polskich. Wydaje się, że problematyka ruchu polonijnego koresponduje z bezpieczeństwem kulturowym narodu polskiego i to nawet przed formalnym odzyskaniem przez Polskę niepodległości.

Bibliografia

- „Gazeta Polska w Brazylii” 1893, nr 1–24.
- Kaczmarek M., *Geneza i rozwój prasy polonijnej oraz emigracyjnej*, „Rocznik Prasoznawczy” 2012, t. 6.
- Kozłowska J., *Polacy w Brazylii*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Geograficzne X” 1983, z. 88.
- Kula M., *Polonia brazylijska*, Warszawa 1981.
- Kula M., *Polono-Brazylijczycy i parę kwestii im bliskich*, Warszawa 2012.
- Kula M., *Polska diaspora w Brazylii*, [w:] *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Kraków 2001.
- Mazurek J., *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*, Warszawa 2006.
- Mazurek J., *Specyfika polskiej emigracji do Brazylii*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, nr 2.
- Mazurek J., Wenczenowicz T.J., de Oliveira M., *Polacy pod Krzyżem Południa*, Warszawa 2009.
- Michalik-Sztumska M., *Wychodźstwo polskie w Brazylii. Stan badań nad zagadnieniem*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2010, z. 11.

- Olszycki M., *Historyczne uwarunkowania obecności Polaków w Brazylii*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019, nr 4.
- Osowska L., *Polskie placówki typograficzne w Brazylii*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia” 1998, t. 2–3, s. 184.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.
- Pitoń J., *Najstarsze towarzystwa polonijne i ich dorobek*, [w:] *Emigracja polska w Brazylii. 100 lat osadnictwa*, red. A. Olcha, Warszawa 1971.
- Wójcik W., *75 lat prasy polskiej w Brazylii*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, z. 2.